

Beata Michalec

Instytut Historii AFiB Vistula

Muzeum Niepodległości w Warszawie

ORCID: 0000-0002-3001-2382

Kronika muzealna (styczeń, luty, marzec 2022)

159. rocznica wybuchu powstania styczniowego

W przededniu rocznicy największego i najdłużej trwającego polskiego powstania narodowego, które spotkało się z poparciem międzynarodowej opinii publicznej, przedstawiciele władz samorządowych stolicy, organizacji pozarządowych i szkół złożyli kwiaty przed Galerią Rządu Narodowego na dziedzińcu Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej oraz w celi Romualda Traugutta. Wśród gości składających kwiaty obecni byli radni m.st. Warszawy: Sławomir Potapowicz (wiceprzewodniczący), Beata Michalec, Paweł Lech i Justyna Zając; Aleksander Ferens – burmistrz Dzielnicy Śródmieście m.st. Warszawy; Paweł Michalec – burmistrz Dzielnicy Żoliborz m.st. Warszawy; Andrzej Malina – zastępca burmistrza Dzielnicy Bielany m.st. Warszawy; delegacja Wojskowej Akademii Technicznej, uczniowie Szkoły Podstawowej z Oddziałami Integracyjnymi nr 30 im. Powstańców 1863 r. Ponadto został złożony wieniec w imieniu Prezydenta m.st. Warszawy. Przed popiersiem Romualda Traugutta w plenerowej Galerii Rządu Narodowego wartę honorową pełnili uczniowie klasy mundurowej Akademickiego Liceum Ogólnokształcącego w Warszawie.

Idea powstania styczniowego stała się motywacją dla nowego pokolenia działaczy niepodległościowych np. skupionych wokół Józefa Piłsudskiego, który także otaczał troską jeszcze żyjących wówczas powstań-

ców styczniowych. 21 stycznia 1919 roku, w przeddzień 56. rocznicy wybuchu powstania styczniowego, pierwszej obchodzonej w wolnej Polsce, Józef Piłsudski, jako Wódz Naczelny, wydał specjalny rozkaz. Przypominał w nim, że „ojcowie nasi w łachmanach i boso, ze strzelbami i kosami prowadzili wojnę przez cały rok”. Potem zostali w Polsce usunięci przez współczesnych „w kąć daleki”. „Lecz dla nas powstańcy 1863 r. pozostaną ostatnimi żołnierzami Polski, walczącymi o swobodę i wzorem wielu cnót żołnierskich”¹.

Dla ich uczczenia Piłsudski wydał rozkaz zaliczenia do szeregów wojska wszystkich weteranów powstania styczniowego, z prawem noszenia munduru w dni uroczyste. Ustawą z dnia 18 grudnia 1919 roku o przyznaniu stopni i praw oficerskich weteranom z roku 1831, 1848 i 1863, ustanowioną przez Sejm RP, wszystkich żyjących weteranów powstania (było ich wówczas 3 644) awansowano na stopień podporucznika, a dotychczasowych oficerów – na stopień wyższy. Przyznano im też stałą dożywotnią pensję. Nadawano im także ordery – odnowiony *Virtuti Militari* i nowo ustanowiony Krzyż Niepodległości. Pamięć o powstańcach styczniowych podtrzymywana była przez cały okres II Rzeczypospolitej Polskiej.

Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holokaustu

W dniu 1 listopada 2005 roku Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło święto – Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holokaustu (International Day of Commemoration in Memory of the Victims of the Holocaust), w celu uczczenia pamięci ofiar pochodzenia żydowskiego, pomordowanych w czasie II wojny światowej przez nazistowskie Niemcy. Datę obchodów wyznaczono na 27 stycznia – rocznicę wyzwolenia w 1945 roku przez Armię Czerwoną obozu Auschwitz-Birkenau.

W czasie II wojny światowej, ludobójstwo dokonane przez III Rzeszę Niemiecką i wspierane w różnym stopniu przez uzależnione od niej państwa sojusznicze, stanowiło zbrodnię na ok. 6 mln europejskich Żydów.

Zagłada Żydów w większości przeprowadzona została na okupowanych przez III Rzeszę ziemiach polskich. Były to działania, realizowane systematycznie przy pomocy aparatu państwowego, mające na celu wymordowanie całych narodów przy użyciu metod przemysłowych, które nigdy wcześniej ani później nie zostały wprowadzone na taką skalę. Plany eksterminacji dotyczyły także Romów.

¹ „Dziennik Rozkazów Wojskowych” nr 6 z 21 stycznia 1919 r.

Mówi się o prawie 6 mln ofiar Holocaustu, jednak dokładna liczba nie jest znana z powodu braku kompletnej ewidencji, a także systematycznego niszczenia archiwów, zacierania śladów przez władze niemieckie w obliczu klęski wojennej. Jedną trzecią, czyli ok. 2 mln, stanowiły dzieci. Liczba zgładzonych polskich Żydów szacowana jest, według różnych źródeł, od 2,6 mln do 3,3 mln osób. Zostali zamordowani w niemieckich nazistowskich obozach zagłady, takich jak Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Majdanek, Bełżec, Sobibór, Chełmno nad Nerem lub zmarli z powodu chorób i głodu w gettach. Wielu zginęło na skutek działalności na Wschodzie hitlerowskich szwadronów śmierci (Einsatzgruppen).

Niemcy, podczas działań II wojny światowej, utworzyli wiele gett, w których skupiano Żydów z terenów okupowanej Europy. Największe istniało w Warszawie, przebywało tam ok. 460 tys. osób w 1941, 380 tys. w 1942 roku, a także w Łodzi, gdzie znajdowało się ok. 160 tys. Żydów. Powstawały także duże getta m.in. w Białymstoku, Częstochowie, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Radomiu czy w Wilnie. Ewentualnym na skalę krajową było otwarte getto w Szydłowcu.

„Pamięć o Holokauście jest naszym moralnym obowiązkiem. Musimy o niej przypominać, by ideologia odbierania człowieczeństwa i zniszczenia nigdy więcej nie odżyła. Musimy dawać odpór nawet najmniejszym przejawom nienawiści, by przeciwstawiać się podziałom i wyszukiwaniu wrogów tam, gdzie w istocie ich nie ma” – mówił Rafał Trzaskowski, Prezydent m.st. Warszawy.

W Polsce główne uroczystości Dnia Pamięci o Ofiarach Holocaustu odbywają się w Auschwitz-Birkenau. W Warszawie, w czwartek 27 stycznia 2022 roku, o godzinie 13.00 miało miejsce uroczyste złożenie kwiatów pod Pomnikiem Bohaterów Getta (ul. Zamenhofa/Al. Sędlerowej) i modlitwa ekumeniczna za pomordowanych.

Symbolem pamięci o tych, którzy ginęli w obozach zagłady i gettach, było światło świec. Organizatorzy uroczystości Dnia Pamięci apelowali o postawienie zapalanej świecy w oknie – o godzinie 18.00. Światło Pamięci można także było zapalić w Internecie – wystarczyło pobrać z profilu FB Fundacji Shalom zdjęcie zapalanej w oknie świecy i udostępnić na swoim profilu.

Jak co roku, ulicami Warszawy przejechał zabytkowy tramwaj oznaczony gwiazdą Dawida. Pusty pojazd symbolizował tramwaj kursujący w getcie warszawskim w czasie II wojny światowej. Przejechał trasą: pl. Narutowicza – Marszałkowska – Stawki – Popiełuszki – Metro Marymont – Okopowa – pl. Zawiszy – pl. Narutowicza.

Natomiast Teatr Żydowski im. Estery Rachel i Idy Kamińskich przygotował spektakl – performance zatytułowany *PIF PAF IN PIACH* w reżyserii Gołdy Tencer, we współpracy z Karoliną Kirsch. Performance odbył się 27 stycznia w godzinach 17.00–20.00 w budynku Reduty Banku Polskiego, przy ulicy Bielańskiej 10.

W imieniu Polski Walczącej

1 lutego 1944 roku oddział dyspozycyjny Kedywu Komendy Głównej AK „Pegaz” dokonał, na rozkaz szefa Kedywu KG AK płk. Augusta Emila Fieldorfa „Nila”, udanego zamachu na gen. Franza Kutschere, dowódcę SS i policji na dystrykt warszawski. Generał, zwany „katem Warszawy”, rozwinął terror na ogromną skalę, znany był w całym mieście z brutalnych metod postępowania z ludnością cywilną. To właśnie jego dziełem było przeprowadzanie w Warszawie publicznych egzekucji, które paraliżowały psychicznie mieszkańców miasta. W listopadzie 1943 roku sąd podziemny skazał generała na śmierć. Na wykonawcę wyroku wyznaczono kapitana Adama Borysa „Bryla”. Był on dowódcą oddziału „Agat” (antygestapo), który od stycznia 1944 nosił nazwę „Pegaz”, a od czerwca 1944 – „Parasol”. 24 grudnia 1943 roku Aleksander Kunicki „Rayski” otrzymał rozkaz kontynuowania działań wywiadowczych, przede wszystkim w celu potwierdzenia tożsamości niemieckiego oficera oraz rozpoznania ochrony willi Gawrońskich. Rozpoznanie trwało od 27 grudnia 1943 do 20 stycznia 1944 roku. Początkowo prowadzono je dwa razy dziennie: rano między 8 a 10, kiedy niemiecki oficer jechał do pracy, oraz po południu między 12.30 a 14, kiedy wracał do domu. Szybko okazało się jednak, że godziny jego powrotu cechuje duża nieregularność i popołudniowego rozpoznania zaniechano. Oprócz Kunickiego w obserwacji uczestniczyli: Anna Szarzyńska-Rewska „Hanka”, Ludwik Żurek „Żak”, Maria Stypułkowska-Chojcecka „Kama” i Elżbieta Dziębowska „Dewajtis”.

O godz. 9.00, 1 lutego 1944 roku, pomiędzy ul. Chopina i Piusa XI zatrzymany został samochód wiozący Kutschere, który padł od kul Bronisława Pietraszewicza „Lota”, dowodzącego całą akcją i Zdzisława Poradzkiego „Kruszynki”. W akcji brali udział ponadto: Zbigniew Gęsicki „Juno”, Henryk Humięcki „Olbrzym”, Marian Senger „Cichy” i Kazimierz Sott „Sokół” oraz Michał Issajewicz „Miś”, kierowca samochodu, który zajechał drogę limuzynie Kutschery. Pietraszewicz i Senger – obaj ciężko ranni, po kilku dniach zmarli. Sott i Gęsicki, osaczeni przez patro-

le niemieckie na moście Kierbedzia w czasie odprowadzania samochodu do garażu, skoczyli do Wisły i zginęli w jej nurtach.

Zastrzelenie Kutschery przyjęte zostało w mieście z niemal nieukrywana satysfakcją, choć wszyscy wiedzieli, że okupant będzie się mścił. W dniu 2 lutego 1944 roku Niemcy, w odwecie za przeprowadzoną akcję na dowódcy SS, wykonali egzekucję w pobliżu zniszczonego we wrześniu 1939 roku pałacyku Rzyszczewskich (w sąsiedztwie willi Gawrońskich) na 100 Polakach, przywiezionych z więzienia na Pawiaku. Kolejnych 200 osób rozstrzelano ruinach warszawskiego getta.

W 78. rocznicę wykonania przez żołnierzy AK wyroku na Franzu Kutscherze, przedstawiciele Muzeum Niepodległości w Warszawie, w składzie: dr Beata Michalec (zastępca dyrektora), Joanna Gierczyńska (kierownik Muzeum Więzienia Pawiak), Andrzej Kotecki (kustosz Mauzoleum Walki i Męczeństwa w al. Szucha), Piotr Maroński (Dział Historii i Badań Naukowych) złożyli kwiaty przy pamiątkowym głazie oraz pod pamiątkową tablicą przy Alejach Ujazdowskich.

80. rocznica utworzenia Armii Krajowej

Już na początku II wojny światowej Polacy zaczęli tworzyć ruch oporu, początkowo rozbity na poszczególne ogniwa, które z czasem zaczęły łączyć się w spójną całość. 27 września 1939 roku do warszawskiego Ratusza przybył gen. Michał Tokarzewski-Karaszewicz wraz z płk. Emilem Kumorem, poinformować prezydenta Stefana Starzyńskiego o otrzymanym na piśmie od gen. Rómmla rozkazie utworzenia Armii Podziemnej, w celu prowadzenia dalszej walki z Niemcami. Tokarzewski oznajmił:

Przyjechałem, żeby wam zaproponować przystąpienie do niej, mam już dla was odpowiednią funkcję. Będziecie mi bardzo pomocni w początkowej fazie tej ciężkiej pracy i oddacie ogromne wartości, jakie posiadacie, a które wykazaliście przy organizowaniu obrony Warszawy, zużytkowali w konspiracji. Nasza walka będzie obroną Warszawy rozszerzoną na całą Polskę. Będziemy kontynuować rozpoczęte przez was dzieło. Za kilka dni cała Polska znajdzie się w niewoli. Musimy wspólnie wywalczyć jej niepodległość!²

Po rozwiązaniu Służby Zwycięstwu Polski, powołano w jej miejsce Związek Walki Zbrojnej, który był formalnie dowodzony z Paryża.

² E. Kumor, *Wycinek z historii jednego życia*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1969, s. 38.

14 lutego 1942 roku naczelny wódz gen. Władysław Sikorski wydał rozkaz o przekształceniu tej formacji w Armię Krajową. Zrodziło się największe podziemne wojsko w okupowanej przez Niemców Europie.

Jednym z powodów zmiany nazwy była potrzeba scalenia wszystkich konspiracyjnych sił zbrojnych w Polsce. W okupowanym kraju powstawały liczne organizacje podziemne, tworzone przez ugrupowania polityczne, organizacje społeczne czy samych żołnierzy. Aby podkreślić apolityczność konspiracji, przestała ona być Związkiem, a stała się Armią Krajową, będącą częścią Polskich Sił Zbrojnych, walczących o niepodległość Ojczyzny. Działalność polskiej konspiracji wyraziła się najpełniej w sierpniu 1944 roku, podczas trwającego 63 dni powstania warszawskiego.

Podczas symbolicznych uroczystości organizowanych w stolicy, w imieniu Muzeum Niepodległości delegacja w składzie: dr Beata Michalec (zastępca dyrektora), Jan Engelgard (kierownik Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej), Andrzej Kotecki (kustosz Mauzoleum Walki i Męczeństwa w al. Szucha), Robert Hasselbusch złożyli kwiaty przed pomnikami: Stefana Roweckiego „Grot” – u zbiegu ulicy Fryderyka Chopina i Alej Ujazdowskich; Armii Krajowej i Polskiego Państwa Podziemnego przy ul. Wiejskiej róg ul. Jana Matejki, naprzeciw kompleksu budynków Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz pod pamiątkową tablicą przy ul. Spiskiej 14 na Ochocie, gdzie 30 czerwca 1943 roku gestapo otoczyło warszawską kamienicę, której mieszkańców spędzono na podwórze i ustawiono pod murem z podniesionymi rękoma. Do ciężarówki wyprowadzono ubranego po cywilnemu mężczyznę, z szarym płaszczem przerzuconym przez ramię. Był to Stefan Rowecki „Grot”, aresztowany w trzecią rocznicę objęcia funkcji komendanta głównego ZWZ-AK.

100. rocznica urodzin prof. Władysława Bartoszewskiego

W dniu 26 listopada 2021 roku Senat RP ustanowił rok 2022 Rokiem Władysława Bartoszewskiego. Rada Miasta Stołecznego Warszawy, 9 grudnia 2021 roku, również podjęła decyzję w sprawie ustanowienia roku 2022 Rokiem Władysława Bartoszewskiego, pragnąc oddać mu hołd oraz podkreślić przywiązanie do wartości, którymi kierował się w swoim życiu.

W roku 2022 mija setna rocznica urodzin oraz siódma rocznica śmierci Honorowego Obywatela Warszawy, wielkiego człowieka, patrioty,

przyjaciela Żydów i Niemców, więźnia Auschwitz, żołnierza Armii Krajowej, Sprawiedliwego wśród Narodów Świata – Władysława Bartoszewskiego. W imieniu wnioskujących radnych, stanowisko uzasadniał Kacper Pietrusiński: „Życie profesora Bartoszewskiego to wzór patriotyzmu, odwagi i obywatelskiego zaangażowania. Rada Miasta Stołecznego Warszawy chce oddać hołd temu wybitnemu człowiekowi”.

W Warszawie jest już od kilku lat Skwer Władysława Bartoszewskiego, szczególne miejsce. W czasie okupacji biegła tędy uliczka Biała, która wydzielona wraz z Sądami z getta, wiodła korytarzem między trzymetrowymi murami do ul. Chłodnej. Żydzi wchodzący do Sądów od strony ul. Leszno, zaopatrzeni w ubrania i fałszywe papiery, wychodzili na ul. Białą, którą przemycani byli poza getto. Wśród organizacji pomocowych była m.in. „Żegota”, do której przystąpił dziesięcioletni Bartoszewski.

Rada m.st. Warszawy 15 kwietnia 2021 roku podjęła uchwałę w sprawie powstania pomnika Władysława Bartoszewskiego. Podczas głosowania na sali obecny był syn profesora, poseł Władysław Teofil Bartoszewski, który nie krył wzruszenia i podziękował radnym za chęć upamiętnienia jego ojca. Zgodnie z intencją radnych, monument miałby stanąć na skwerze profesora, znajdującym się przy ulicy Ogrodowej w Warszawie. Forma pomnika, a także jego lokalizacja zostały zaakceptowane przez Biuro Architektury i Planowania Przestrzennego Warszawy oraz Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków.

Do obchodów Roku Władysława Bartoszewskiego włączyło się także Muzeum Niepodległości w Warszawie, z tej to okazji zorganizowaliśmy spotkanie w Muzeum Więzienia Pawiak oddział Muzeum Niepodległości, w którym udział wzięli: Władysław Teofil Bartoszewski – poseł na Sejm RP, Beata Michalec – zastępca dyrektora ds. programowych Muzeum Niepodległości, Kacper Pietrusiński – radny m.st. Warszawy, Joanna Gierczyńska – kierownik Muzeum Więzienia Pawiak. Podsumowaniem spotkania jest film *Warto być przyzwoitym* wg scenariusza Beaty Michalec, w realizacji Bartłomieja Kłuska, który można obejrzeć na kanale Muzeum Niepodległości w serwisie YouTube <https://www.youtube.com/watch?v=7a0eflZEihg&t=132s>

Beata Michalec